

ТЕОРІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Н.В. Потриваєва, доктор економічних наук, професор

ORCID ID: 0000-0002-9781-6529

О.В. Довгаль, кандидат економічних наук, доцент

ORCID ID: 0000-0003-3353-4749

Миколаївський національний аграрний університет

У статті досліджено сучасні напрями розвитку регіональних теорій, їх зміст та особливості еволюції. Обґрунтовано, що більшість теорій і концепцій розвитку регіонів базуються на залежності соціально-економічних показників від якості управління, а не ресурсного потенціалу. Висвітлено особливості регіонального та національного розвитку, визначено додаткові фактори їх впливу на розвиток сільських територій.

Ключові слова: аграрне виробництво, регіональний розвиток, регіональна теорія, ресурсний потенціал, сільські території.

Постановка проблеми. Територіально Україна входить до групи найбільших європейських країн – 603628 км². Економічні ресурси розміщені нерівномірно територією нашої країни – корисні копалини, землі сільськогосподарського призначення, водні ресурси, економічно активне населення тощо. Природно, що це вносить певну специфічність у формування галузевої структури суспільного виробництва, здійснюючи вплив на економічне районування території нашої країни. Економічні райони України – це територіальна організація та управління господарством країни, якими передбачено розподіл території з урахуванням об'єктивних закономірностей територіального поділу праці, формування територіально-виробничих комплексів, етнічних та історичних особливостей регіонів тощо. Тому формування концепцій регіонального розвитку на науковій основі є необхідною умовою забезпечення стабільного розвитку та підвищення конкурентоспроможності економіки в цілому та окремих її територій зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади розвитку соціально-економічних систем представлено у працях Х. Зіберта, П. Кругмана, Д. Рікардо, Дж. Стігліца. Серед наукових праць, у яких висвітлюються теорії регіонального розвитку, можна виокремити дослідження М. І. Долішнього, В. Ю. Керецмана, В. Н. Лексина, А. Г. Мазура, В. Є. Реутова, А. Н. Швецова, О. І. Шаблія, В. І. Чужикова,

М. Г. Чумаченка, О. Б. Ватченко, І. Дегтярьової, Г. В. Возняк та інших. Однак деякі питання дослідження теорій регіонального розвитку, що визначають додаткові фактори впливу на розвиток сільських територій залишаються недостатньо висвітленими та потребують комплексного дослідження.

Метою статті є дослідження теорій регіонального розвитку, обґрунтування особливостей регіонального та національного розвитку, визначення додаткових факторів їх впливу на розвиток сільських територій. У межах досягнення мети сформульовано такі завдання:

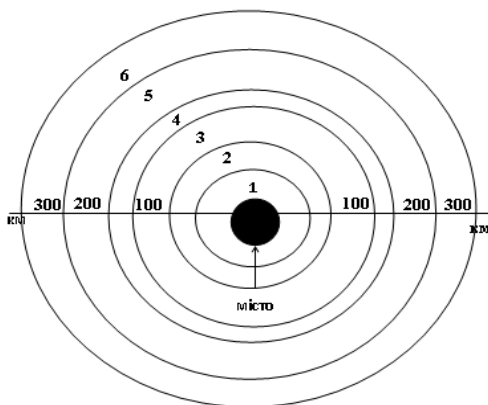
- дослідження змістовного наповнення поняття «регіонального розвитку» та його функціональної характеристики;
- узагальнення підходів до формулювання сутності поняття «регіонального розвитку»;
- дослідження особливостей впливу регіонального розвитку на формування потенціалу сільських територій.

Виклад основного матеріалу. Теорія регіонального розвитку, як основа всіх наступних теорій і концепцій розвитку територій, почала формуватися у другій половині ХХ ст. До того часу в більшості країн переважав галузевий підхід, який і визначав напрями державної регіональної політики. В основі цієї теорії лежать класичні, неокласичні та кейнсіанські підходи, які застосовували у світі для пошуку ефективних моделей регіонального розвитку, починаючи з 50-х рр. минулого століття [1].

У цілому, можна говорити про п'ять напрямів розвитку регіональних теорій: неокласичні теорії; теорії кумулятивного росту; нові теорії регіонального росту; кластерна теорія; інші теорії [2].

Не припиняючи теоретико-методичного та практичного значення інших регіональних теорій, ми все ж вважаємо, що у контексті вирішення проблеми розвитку сільських територій найкращим теоретичним базисом є підхід, заснованими якого були Тюнен Й., Лаунхардт К. В., Вебер А., Крісталлер В., Льош А., Хагерstrand Т. та Перру Ф. З цього приводу Реутов В. Є. та Головченко Н. З. резонно зауважують, що найбільш сильна наукова школа склалася у Німеччині, де підвищена увага традиційно приділялася теоріям розміщення [3].

Основною ідеєю Йоганна Генріха фон Тюнена було те, що віддача, яку отримує фермер, знижується зі зростанням відстані від ринку. Вплив відносних цін на оптимальний вибір продукції та техніки можна вивчити, розглядаючи ферми на різній відстані від центру (рис. 1). Результатом його праці став твір «Ізольована держава стосовно сільського господарства та національної економіки» [4]. У ній він заклав основи теорії розміщення продуктивних сил і теорії граничної продуктивності. Досліджуючи виробничу функцію, яка залежить від чинників виробництва, він доводить, що найбільший чистий прибуток досягається, якщо граничні витрати кожного чинника виробництва будуть дорівнювати граничній віддачі кожного чинника. Тюнен Й. також дійшов до думки, що бідність і низький рівень життя пов'язані з нестачею вільних земель.

1 - товарне городництво та садівництво; 2 - лісове господарство;
3 - інтенсивне рільництво; 4 - молочне скотарство;
5 - екстенсивне зернове господарство; 6 - екстенсивне тваринництво.

Рис. 1. Кільця Тюнена

Карл Вільгельм Фрідріх Лаунхардт, доповнивши модель Тюнена джерелами сировини та енергоресурсів, став одним із засновників теорії розміщення виробництва [5]. Вчений зауважував, що виробництво швидкопсувної та великої за обсягом і масою продукції розташовується поблизу міста, а скотарство, для якого транспортні витрати на одиницю у порівнянні з витратами виробництва на одиницю землі є невеликими, розміщується на кордоні регіону. Лаунхардтом В. запропоновано поділ земельних ділянок на кільця, що символізують виробництво спеціалізованої продукції та/або товару, які дають максимальний чистий прибуток на одиницю земельної площі, формуючи модель землекористування з максимальною земельною рентою. На земельну ренту у пропонуваній моделі не впливають виробничі та транспортні витрати, вісь абсцис є лінією нульових значень ренти і лінією граничних витрат, а межа зони галузі, де рента є максимальною, лежить на відстані, де гранична рента дорівнює граничним витратам виробництва. В. Лаунхардтом сформовано «діаграму моделі Тюнена», яка демонструє рентну функцію:

$$R = e(p - a) - efk,$$

де R – рента на 1 акр землі; e – кількість товару; p – ціна товару; a – витрати виробництва товару; f – транспортний тариф на 1 км; k – відстань до ринку.

Альфредом Вебером у 1909 р. опубліковано наукову роботу «Чиста теорія розміщення промисловості» [6], в якій розкрито розвиток стандартної теорії Йоганна фон Тюнена і Вільгельма Лаунхардта щодо розміщення виробництва. Модифікуючи для промислового виробництва модель розміщення зон різної активності сільського господарства Йоганна фон Тюнена, Вебер будує теорію розміщення промисловості. Відповідно до цієї теорії, промислове підприємство прагне зайняти найбільш вигідне місце по відношенню до джерел сировини і ринку робочої сили, що забезпечує найменші витрати для підприємств. Розглядаючи розміщення підприємства відносно основних факторів виробництва з метою мінімізації витрат, Вебер вводить поняття «ізодапан», тобто ліній транспортних витрат підприємства (рис. 2).

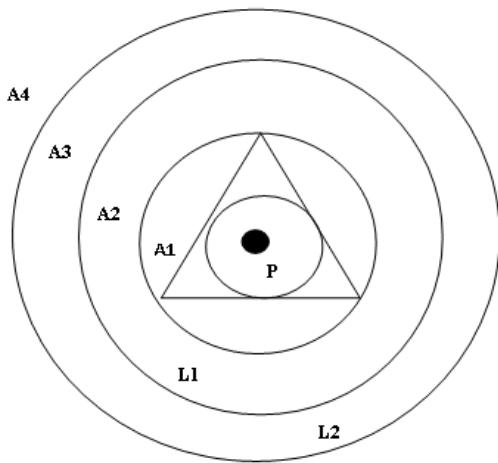

Рис. 2. Ізодапани Вебера

Теорія Вебера залишалася основною в теорії розміщення промисловості до середини 1930-х, коли була піддана критиці Августом Льошем і низкою американських економістів і географів.

Крісталлер Вальтер є автором теорії «центральної місця» (1933 р.), в якій він сформулював закономірності розміщення, кількості та розмірів населених пунктів в ієрархії міст. Широкого розповсюдження набуло поняття «мережа Крісталлера» (рис. 3).

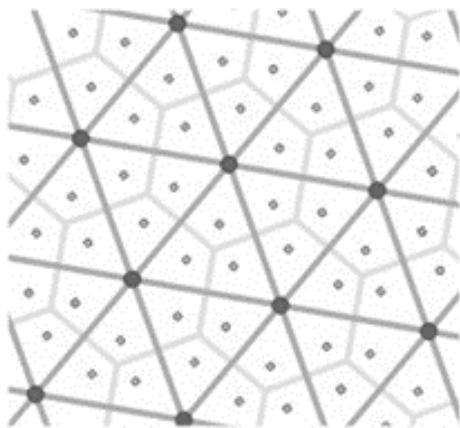

Рис.3. Мережа Крісталлера

Відповідно до зазначеної теорії, існує оптимальна каркасно-мережева структура населених пунктів, яка забезпечує доступ до об'єктів сфери послуг, оперативне переміщення між містами і ефективне територіальне управління. Система населених пунктів має певну ієрархію, кількість рівнів якої прямо пропорційно соціально-економічному розвитку території. Зі зростанням рівня ієрархії населених пунктів надає усе більший набір послуг усе більший кількість поселень нижчого порядку. Мережа Крісталлера має форму бджолиних сот (суміжних

шестикутних комірок), центри деяких з них слугують вузлами шестикутної решітки більш високого порядку, центри її комірок – вузлами ще більш високого порядку і т.д. аж до найнижчого рівня з єдиним центром [7].

У 1940 році Август Льош опублікував свою наукову працю «Просторова організація господарства», де виклав усі відомі теорії розміщення виробництва, розширив теорію центральних місць Крісталлера В. і розробив теорію організації економічного простору [8]. Зазначена теорія передбачає залежність відстані місця споживання від місця виробництва і будується на понятті конуса попиту (рис. 4), де: P – точка виробництва, Q – кількість товару, який споживається, F – точка з нульовим попитом, PQ – кількість споживання товару в точці виробництва, PF – радіус збуту товару, де витрати на транспортування товару вигідні для споживача, QPF – загальний розмір збуту виробником, а при рівномірному розселенні є кривою попиту. Досконала конкуренція і безперервне розселення створює перетворення ринкової зони з великим колом у маленький шестикутник (рис. 5).

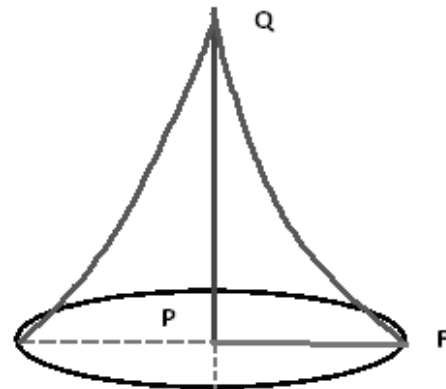

Рис. 4. Конус попиту Льоша А

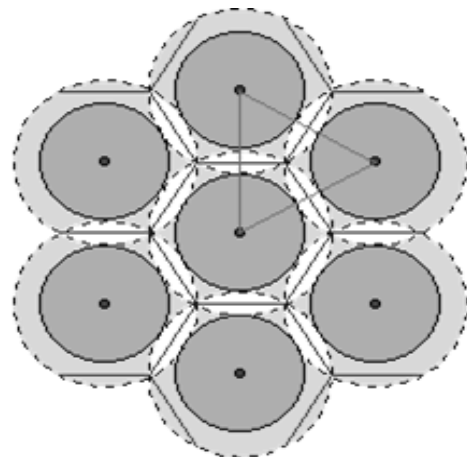

Рис. 5. Перетворення ринкової зони в шестикутник

Усі споживачі повинні обслуговуватися, ринок має бути насиченим максимальною кількістю виробників за нормальної норми прибутку, а незайняті ринки залучатимуть нових виробників до моменту стискання ринкових зон до шестикутників. Розмір шестикутника залежить від попиту, ціни, вартості доставки і мінімального обсягу рентабельного виробництва. Шестикутник же дозволяє забезпечити найбільший попит на одиницю площі, а при нерівномірній щільності розселення максимальний попит забезпечують інші фігури, у тому числі й несиметричні.

Льош А., відмовившись від припущення безперервності і рівномірності розселення, допускає проживання у найдрібніших пунктах (фермах), де земля задіяна повністю, а виробництво розміщується на фермах у зв'язку з економією на інфраструктурі. Виробництво покриває потреби ферми і жителів сусідніх ферм, ринок має форму шестикутника з мінімальною кількістю обслуговуваних поселень, включаючи в себе всі поселення, що знаходяться на рівній відстані від виробництва. На відміну від аналогічних побудов Вальтера Кристаллера, запропонована Льошем А. модель є моделлю ринкової рівноваги територіальної самоорганізації місцевої спільноти та її економічного життя.

Торстен Гегерstrand у 1950 році опублікував роботу, в якій соціально-економічні явища на сільських територіях Швеції розглядалися як процес дифузії, що піддається моделюванню за методом Монте-Карло. Основні положення робіт Гегерstrand Т. можуть бути зведені до наступного:

- територіальна дифузія інновацій має певні закони розповсюдження і може бути змодельована;
- дифузія інновацій є вирішальним фактором у визначенні соціального ефекту (насамперед, міграційного) для центр-периферійних відносин;
- швидкість дифузії залежить не від геометричної відстані, а від трансляційної спроможності окремих міст, через які вона здійснюється, від того, наскільки інтенсивні й ефективні там контакти між людьми [9].

Перру Франсуа – автор теорії полюсів зростання. Згідно з цією теорією, усі економічні агенти спочатку нерівноправні і пов'язані один з одним відносинами підпорядкування, які формуються в міру укрупнення компаній, впровадження деякими з них нових технологій і т.д. Ті ж відносини Перру Ф. поширював і на окремі держави і території. Центри прийняття рішень і генерування прибутку Перру Ф. називає

«полюсами зростання», які у ході свого розвитку надають сприятливий ефект на свою периферію (підлеглі фірми і території). Завданням державного регулювання економіки є не макроекономічне стимулювання, а спрямована політика на створення і підтримку полюсів зростання і розширення зони їх впливу. Розвиток зв'язків домінуючої компанії з більш дрібними компаніями є процесом, що виникає у зв'язку з раціональною поведінкою агентів, який може не поширитися на всі галузі та регіони. Лідируючі галузі, які створюють нові товари і послуги, на своїх ареалах (периферії) стають полюсами тяжіння факторів виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективне їх використання, що призводить до концентрації підприємств і формування полюсів економічного зростання [10].

Узагальнюючи внесок вищезгаданих науковців у формування теорії регіонального розвитку, можна зробити висновок, що фактори та умови, які вони брали для обґрунтування своїх теоретичних концепцій – відстань від точки сільськогосподарського виробництва до точки споживання продовольства, вплив відносини цін, граничні витрати, забезпеченість землею (Тюнен Й.); територіальне розміщення галузей сільськогосподарського виробництва, земельна рента, транспортні витрати (Лаунхардт К. В.); зони активності сільського господарства, ізодапана (Вебер А.); каркасно-мережна структура, центральне місце, ієрархія поселень (Кристаллер В.); конус попиту, досконала конкуренція, нерівномірна щільність розселення, економія на інфраструктурі, територіальна самоорганізація (Льош А.); територіальна дифузія (Торстен Г.); полюси зростання, центр – периферія (Перру Ф.), так або інакше стосуються обґрунтування сільськогосподарського виробництва, сільських поселень, самоорганізації місцевих громад, взаємодії населених пунктів тощо. Це автоматично переводить їх в категорію ключових теорій регіонального розвитку в контексті вирішення задачі забезпечення розвитку ресурсного потенціалу сільських територій.

Найбільше теорій і концепцій щодо розвитку регіонів з'явилося у 70-90 рр. минулого століття. Усі вони базуються на тому, що досягнення високих соціально-економічних показників значною мірою залежить від якості управління, а не ресурсного потенціалу. Відрізняючись за фундаментальними підходами, теорії і концепції пропонують різні механізми впливу на стан територій з урахуванням розміщення економічних об'єктів, їх взаємодії із зовнішнім

середовищем, взаємодії і партнерства на місцевому рівні, людського потенціалу та ін. [11, 12]. Таке уточнення домінантних факторів регіонального розвитку є теоретико-методологічною основою реформи децентралізації [13, 14].

Повноцінне освоєння, відтворення та розвиток ресурсного потенціалу сільських територій значною, якщо не визначальною, мірою залежить від суспільного консенсусу зацікавлених сторін – землевласників, землекористувачів, органів місцевого самоврядування, працівників соціальної сфери села, підприємців несільськогосподарської сфери, органів державної влади тощо. У наукових публікаціях на дану тематику [15, 16] окреслено проблеми управління та раціонального використання спільних ресурсів. Відомий дослідник проблем спільного управління ресурсами Остром Е. «спільними ресурсами» називає природну або штучну ресурсну систему [17, с. 51], що відповідає таким класифікаційним ознакам:

- виключність – доступ до користування ресурсом можна обмежити з мінімальними витратами;
- суперництво – конкуренція за доступ до використання ресурсу;
- подільність – здатність ресурсу бути поділим на частки;
- вичерпність – можливості використання обмежені скінченністю ресурсу.

В українському селі можна виділити такі основні групи спільних ресурсів: земельні, водні, соціальної сфери, соціальні, фінансові та інформаційні. Серед способів управління ними можна виокремити дві головні групи: інституційні (зокрема законодавче регулювання ефективного використання спільних ресурсів) і організаційні (об'єднання власників земельних і майнових паїв, об'єднання користувачів спільних ресурсів, комунальні служби, громадські об'єднання, бюджети сільських рад, створення сприятливого клімату для ведення малого та середнього бізнесу на селі) [18, 19]. Способом вирішення проблеми ефективного управління спільними ресурсами сільських територій є реформа децентралізації.

Серед причин великої уваги до реформи територіальної організації влади є те, що нині місцеве самоврядування переважно неспроможне активізувати економічну діяльність і забезпечити

сприятливе середовище для життєдіяльності людей на сільських територіях. Абсолютна більшість одиниць базового рівня управління не мають достатнього економічного потенціалу для свого розвитку. Упродовж років незалежності загострювалася проблема економічної спроможності територіальних громад, насамперед сільських. Наприклад, лише 5% сільських громад можна вважати самодостатніми, здатними забезпечувати поступальний соціально-економічний розвиток. Тобто можливості реалізації самоврядування у таких громадах суттєво обмежені. Рівень децентралізації влади повинен відповідати співвідношенню двох показників – свободи органів місцевого самоврядування й адекватності їхньої відповідальності за прийняття рішень. Реформа децентралізації актуалізує задачу оптимального вибору структури господарської діяльності окремого регіону, формуючи соціально-економічний ландшафт відповідно до набору регіональних факторів виробництва, які знаходяться в надлишку (порівняно з іншими регіонами).

Висновки. Дослідження особливостей формування сільських територій являє собою джерело і засіб їх відтворення, а також відіграє ключову роль у визначенні функцій, спрямованості та динаміки їх розвитку. Дослідження теорій регіонального розвитку дає можливість дослідити особливості регіонального та національного розвитку, визначати додаткові фактори їх впливу на розвиток сільських територій з метою покращення на них добробуту, активізації благополуччя та підвищення рівня життя населення. Існуючі теорії і концепції регіонального розвитку розглядають різні механізми впливу на стан територій з урахуванням розміщення економічних об'єктів, їх взаємодії із зовнішнім середовищем, взаємодії і партнерства на місцевому рівні, людського потенціалу тощо. Повноцінне освоєння, відтворення та розвиток ресурсного потенціалу сільських територій значною мірою залежить від суспільного консенсусу землевласників, землекористувачів, органів місцевого самоврядування, працівників соціальної сфери села, підприємців несільськогосподарської сфери, органів державної влади тощо.

Список використаних джерел:

1. Савчин, І.З. (2016). Концепції та теорії регіонального розвитку в контексті взаємовідносин «Регіон-країна». Український журнал прикладної економіки. Том 1. №4. С. 101-108.

2. Пельтек, Л.В. (2010). Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми: [монографія]. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 268 с.
3. Реутов, В.Є., Головченко, Н.З. (2010). Генезис теоретичних поглядів на регіон та регіональний розвиток. Економіка та держава. №3. С. 17-22.
4. Thünen von J., H. (1910). Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationaloekonomie. Jena: Verlag von Gustav Fisher, 678 p.
5. Launhardt, W. (1872). Theorie der Kommerziellen Trassierung der Verkehrswege. Zeitschrift des Hannoverschen Architekten- und Ingenieurvereins. Hannover. T. 18. 522 p.
6. Блауг, М. (1994). Теорія розміщення промислових підприємств Вебера. Економічна думка в ретроспективі = Economic Theory in Retrospect. М.: Справа, С. 578–580. XVII. 627 с.
7. Christaller, W. (1966). Central Places in Southern Germany. Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, (Translated by Carlisle W. Baskin)
8. Kubly, M.A. (1989). Location-Allocation Model of Lösch's Central Place Theory: Testing on a Uniform Lattice Network. Geographical Analysis, PP. 316–337.
9. Hägerstrand, T. (1967). Innovation diffusion as a spatial process. Postscript and translation by Allan Pred; translated with the assistance of Greta Haag. Chicago: University of Chicago Press. 350 p.
10. Перру, Ф. Экономическое пространство: теория и приложение. (2007). Пространственная экономика. № 3. С. 57–64.
11. Дегтярьова, І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління. (2010). Вісник Національної академії державного управління. № 4. С. 141–148.
12. Ліба, Н.С. Систематизація теорій регіонального розвитку в еволюційному порядку. (2016). Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. Випуск 2(26). С. 137–142.
13. Мудрак, Р.П., Лагодієнко, В.В., Лагодієнко, Н.В. (2018). Вплив сукупних витрат на обсяги національного виробництва. Економічний часопис – XXI. Scopus Indexed. №172(7-8). С. 44–50.
14. Лагодієнко, В.В., Боднар, О.А. (2012). Вплив соціально-економічного розвитку села на рівень життя сільського населення регіону. // Економіст. № 2. С. 50–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2012_2_18.
15. Лагодієнко, В.В. (2015). Концептуальна модель розвитку регіонального агропромислового виробництва. Глобальні та національні проблеми економіки. № 8. С. 1259–1262.
16. Ужва, А.М. (2016). Кластеризація як ефективний інструмент управління розвитком регіонального аграрного бізнесу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». Випуск 19. частина 2. С. 110–113.
17. Остром, Е. (2012). Керування спільним. Еволюція інституцій колективної дії ; пер. з англ. Монтян Т. К. : Наш час, 398 с.
18. Нелеп, В.М., Фурсенко, М.І., Висоцька, О.М., Фурсенко, І.М. (2014). Про питання управління спільними ресурсами на селі у світлі світових досліджень. Економіка АПК. №10. С. 92–98.
19. Мудрак, Р.П., Лагодієнко, В.В. (2018). Агроінфляція та індекс споживчих цін на продовольчі товари: порівняльний аналіз «Україна – ЄС». Економіка України. 1(674). С. 28–40.

Н. В. Потриваева, Е. В. Довгаль. Теории регионального развития и их влияние на развитие сельских территорий

В статье исследованы современные направления развития региональных теорий, их содержание и особенности эволюции. Обосновано, что большинство теорий и концепций развития регионов базируются на зависимости социально-экономических показателей от качества управления, а не ресурсного потенциала. Освещены особенности регионального и национального развития, определены дополнительные факторы их влияния на развитие сельских территорий.

Ключевые слова: аграрное производство, региональная теория, региональное развитие, ресурсный потенциал, сельские территории.

N. Potryvaieva, O. Dovgal. Theories of regional development and their influence on the development of agricultural territories

The article examines the modern directions of development of regional theories, their content and features of evolution. It is substantiated that most theories and concepts of regional development are based on the dependence of socio-economic indicators on the quality of management, and not on the resource potential. The features of regional and national development are highlighted. The additional factors of the influence on the development of rural territories are identified.

Keywords: agrarian production, regional theories, regional development, resource potential, rural territories.